

Devlet, Aşiret ve Eşkiya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)

Hakan Asan*

Öz

Kafkaslara ve Balkanlara doğru yayılcı bir politika izleyen Rusya, ele geçirdiği bölgelerin Müslüman sakinlerini belirlediği siyaset dâhilinde göç etmeye zorladı. Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalan yüz binlerce muhacir, devlet tarafından belirli periyotlarla belirli yerlere imkânlar dâhilinde ihtiyaçları karşılanarak iskân edildi. Osmanlı Devleti, düzenin ve asayişin sağlanması, dağılan yerleşim alanlarının canlandırılması ve ihtiyaç duyulan yeni yerleşim alanlarının oluşturulmasına yönelik politikalar izledi. Bu bağlamda Anadolu'nun doğu ve güney taraflarında çölde yaşayan, vergi vermeyen ve asayiş bozan Urban aşiretlerinin düzene girmesi amacıyla bölgede bir güvenlik kuşağı oluşturmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Göç, muhacir, iskân, aşiret, eşkiya

* Araş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: hakan.asan@dicle.edu.tr

In the Context of State, Tribe and Bandit, Ottoman's Policy of Migrant Settlement (1860-1914)

Hakan Asan*

Abstract

Russia which had pursued an expansionist policy towards the Balkans and Caucasus forced the Muslim residents of the regions it occupied to migrate within the policy it specified. Hundreds of thousands of migrants who were forced to asylum to the Ottoman Empire were resettled by the Empire in certain periods to certain places by meeting their needs within the bounds of possibility. Ottoman Empire pursued certain policies on maintaining order and security, reviving disrupted residential areas as well as creating new residential areas. In this context, for providing order, a security zone was tried to be created against the eastern and southern Anatolian urban tribes who used to live in desert, disturb public order and did not pay any tax.

Keyword: *Migration, migrant, settlement, tribe, bandit*

---

* Research Asst. Dr., Dicle University, Faculty of Letters, Department of History,
e-mail: hakan.asan@dicle.edu.tr

Giriş

İnsanoğlunun yaşamı süresince karşılaşılabileceği en talihsiz olaylardan birisi göçe zorlanarak yıllarca yaşadığı topraklardan uzak kalmasıdır. Göç; siyasal, sosyal, ekonomik ve ekolojik sebepler ile toplum nüfus yapısını değiştiren bir harekettir (Özer, 2004: 11-12). Ayrıca insan topluluklarının bir yerden başka bir yere sürekli veya geçici olarak yaptıkları yer değiştirme durumudur (Saydam, 2010: 63). Yer değiştirme ve göçün seçiciliğinde hem göçün kaynaklandığı bölgenin hem de göç edilecek bölgenin niteliği belirleyici olmaktadır (Erder, 2015: 3). İnsanoğlu kendi isteğiyle yer değiştirebildiği gibi bazen de hariçten gelen ve mecbur kalınan şartlar nedeniyle göç etmiştir. Osmanlı klasik sisteminde zorunlu yer değiştirme ve iskân faaliyetlerini belirleyen zamana ve şartlara göre değişebilen çeşitli etkenler vardır. Osmanlı devlet sistemi toplu yer değiştirmeleri üç temel nedene dayandırdı. Birincisi; devletin gaza ilkesi ile sürekli büyümesi sonucunda genişleyen topraklardaki hâkimiyetini güçlendirme isteğidir. Bunun için Müslüman nüfus fethedilen topraklara topluca iskân edildi. Böylece yeni fethedilen topraklarda kökleşme gerçekleşti. Ayrıca eski ahali ile yeni ahalinin kaynaşması da sağlandı. İkinci neden; ekonomi temelde tarıma dayandığından tarım yapacak nüfusun azalmasının engellenmesi isteğidir. Böylece kırsal alana yerleştirilen yeni nüfus ile o arazilerin imarı ve şenlendirilmesi sağlandı. Üçüncüsü ise devlet içinde düzenin ve güvenliğin sağlanması isteğidir. Düzen ile birlikte tarımsal üretimin artması, güvenliğin sağlanmasıyla da ticaret yollarının işlerlik kazanması hedeflendi. Merkezi otoritenin kaybolmaması için baskı ve soygunculuk yapan topluluklar zorunlu yer değiştirmeyle etkisizleştirildi. Gerektiğinde sürgün metodu bir güvenlik yöntemi olarak kullanıldı (Tekeli, 2014: 143-144).

Osmanlı Devleti ilerleyen dönemlerde çeşitli sebeplerle boşalan ve harap olan arazilere konar-göçer aşiretleri yerleştirerek, belirtilen arazileri tekrardan ziraata açma politikası izlemiştir. *Celali Ayaklanmaları* ile verimli arazilerin boşalması ve ticaret yollarının güvenliğini

kaybetmesi gibi olumsuzluklar bunda etken olmuştur. Artık yerleşik nüfusun bir miktarını çekerek tarım alanları oluşturma ihtiyacı kalmadı (Halaçoğlu, 1998: 2). Bu tarihten sonra konar-göçer aşiretlerin iskânının yanı sıra tarımsal üretimin zarar görmesi engellenmeye çalışıldı. Yerleşik sistemdeki halkın zararları engellenerek harap ve boş arazilerin tekrardan imarı sağlanmak istendi. Ayrıca tarımsal üretimin sürekliliği için de çaba gösterildi. Eşkıyalık yapan aşiretlere karşı tedbir alınarak iç asayiş sağlamaya yönelik politika izlendi (Orhonlu, 1987: 106-107). İzlenen bu politikaları kuvvetlendirmek için asayiş bozan aşiretlerin iskân bölgeleri değiştirildi. Ulak ve muhafız ağı genişletilerek söz konusu aşiretlerden bazı kişilere görev verilmesinin yanı sıra bunların gözetim altında tutulması sağlandı (Kasaba, 2002: 66-67).

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde siyasi ve askerî gelişmelerin meydana geldiği bir zaman dilimi olmasının yanı sıra demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerin de etkili olduğu bir dönemdir. Bu sebeple yeni toprakların fethedildiği dönemlerde takip edilen iskân siyaseti mahiyet değiştirdi. Bunun yerine mevcut sınırlar içerisinde bir siyaset uygulanmak zorunda kalındı. Bunun en önemli nedenlerinden birisi toprak kayıplarıyla birlikte sınırların daralması ve bu sürecin beraberinde getirdiği sonuçlardır. Osmanlı Devleti, söz konusu dönemde elden çıkan bölgelerden göç eden milyonlarca Müslüman ahaliyi daha güvenli bölgelere iskân etti. Muhacirler Osmanlı Devleti tarafından havası güzel ve elverişli arazisi olan bölgelere yerleştirilmeye çalışıldı.¹ İlerleyen zamanlarda müsait arazilerin bulunması amacıyla bataklıklar kurutulduğu gibi ormanlık arazilere de yerleşimler yapılmıştır. Ancak muhacirlerin ormanlık arazilere zarar vermemesi için tedbirler alın-

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde konu ile alakalı birçok belge mevcuttur. Söz konusu belgelerde muhacirlerin havasıyla suyunu uyum sağlayacakları ve tarım yapabilecekleri arazilere iskân edilmeleri istenmiştir. Bkz. BOA. A.}MKT.UM. 66/6; BOA. A.}MKT.NZD. 381/55; BOA. A.}MKT. NZD. 384/80; BOA. A.}MKT.NZD. 402/42; BOA. İ. DH. 546/38018. Fakat planlanan hedeflerin tam anlamıyla uygulanamadığı da görülmektedir. Muhacirler, iskân edildikleri arazilerin “*âb ve havasıyla imtizaç edemediklerini*” ayrıca “*perişan halde bulduklarını*” bildiren şikâyet dilekçeleri de göndermiştir. Bkz. BOA. İ.ŞD. 21/896; BOA. ŞD. 2213/48; BOA. DH.MKT. 1313/48.

mıştır (BOA. ŞD. 345/1). Muhacirlerin Osmanlı Devleti'ne iltica ettikleri dönemlerde göçün yoğunluğu hep aynı ölçüde olmadı. Bazı dönemlerde büyük ivme kazanan göç hareketi, bazı zamanlarda ise iniş-çıkış seyretti. Bunun sebebi siyasi ve askerî hadiselerin sonuçlarının insanlar üzerinde etkili olmasıdır (Saydam, 2010: 81).

Anadolu'ya Göçler

Osmanlı sancağının bir bölgeden çekilmesi, aynı zamanda o bölgede yaşayan Müslüman halkın zor durumda kalması ile sonuçlandı. Sınırlarını genişleten Rusya, o topraklarda bulunan Müslüman nüfusa karşı olumsuz tavır takındı ve onları göç etmeye zorladı. Bunun neticesinde insanlar, meskûn buldukları topraklardan ayrılmak zorunda kaldı. Rusya, göç etmeyen Müslüman nüfusu Rus nüfusun yoğun olduğu bölgelere sürdü. Rusya'nın yanı sıra Osmanlı Devleti'nden ayrılan bağımsız devletlerin ortaya çıkması, söz konusu topraklardaki Müslüman nüfusun hoşnutsuzluğuna ve kalan Osmanlı topraklarına göç etmesine neden oldu. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde esaret altında kalan eski tebaasına duyarsız kalması mümkün olmayıp hilafet makamını da temsil ediyor olması sebebiyle diğer ülkelerdeki Müslümanlara karşı kapılarını açık tutmaya çalıştığı görüldü. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar, Rumeli, Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya çeşitli etnik yapılara mensup Müslüman nüfus geldi.

Rusların Müslümanları yurtlarından kovması, onların topraklarına ve evlerine Hristiyanları yerleştirmesi ve yaşanan olumsuzlukların izleri, Osmanlı Müslümanlarının ve Hristiyanlarının belleklerinden kaybolmadı. Söz konusu gelişmeler ileriki dönemlerde toplumlararası sorunlarda etkisini gösterdi (McCarthy, 2014: 46). 93 Harbi sonrası göç hareketine katılmak zorunda kalanların yaşadığı sıkıntılar; *93 söküümü* ve *felaket* olarak adlandırıldı. Osmanlı Devleti'nin bulunduğu koşullar ve yaşanan gelişmeler II. Abdülhamid'in bakış açısını etkileyerek İslamcılık düşüncesinin kuvvetlenmesini sağladı (Karpas 1972: 270-273). Bunun yanı sıra Osmanlı nüfusunun dil, din ve etnik yapısının oranında değişiklikler meydana geldi. Nüfussal oran değişikliği

siyasi, askerî ve sosya-kültürel değişikliklerle sonuçlandı. 1820'lerde nüfusun % 60'ı Müslümanlardan oluşurken 1890'larda bu oran % 80'lere kadar ulaştı. İlerleyen süreçte söz konusu oran daha da arttı (Karpat, 2013: 177).

Anadolu'da yaşayan Müslümanlar arasında Çerkezler ve Müslüman Gürcüler gibi Kafkasyalı topluluklar çoğunluğu oluşturmaya da Anadolu'nun bütün bölgelerine dağılmışlardır (McCarthy, 1998: 6). Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genel nüfusu azalırken küçülen sınırlar içerisindeki etnik nüfus oranı değişti. Böylece 1844'lerde Osmanlı'nın nüfusu 35 milyon civarında iken, kaybedilen topraklar nedeniyle 1914'te toplam nüfus 18 milyon civarına geriledi (Yediyıldız, 1999: 507).

Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan günümüze kadar devam eden göçler, farklı coğrafyalardaki Osmanlı tebaasının Anadolu'ya yerleşmesiydi. Anadolu nüfusunun 1850 ile 1882 arasında % 42 artmasında göçlerin çok fazla etkisi vardır. Göçler sonucunda hem muhacirlerin hem de komşu oldukları ahalinin kimliklerinde ve sosyal yaşamında önemli değişiklikler meydana geldi. Bu dönemde hem muhacirler hem de yerleşik hayata geçmemiş olan topluluklar devlet eliyle iskân edildi. Bu sayede bir taraftan tarımsal üretimde büyük artış sağlanırken, diğer taraftan da merkezi yönetim etkinliğinin ve kontrolünün artması sağlandı. Bütün bu gelişmeler sonucunda Anadolu'da yeni bir siyasi varlık olarak modern öncesi denilebilecek bir millet kavramı ortaya çıkmaya başladı (Karpat, 1995: 31).

Osmanlı Devleti'nin Muhacir İskân Siyaseti

Osmanlı Devleti reformlar yapıp ülkesini modernleştirme çabası verirken önce tebaasını düşmandan korumak, düşmanın galip gelmesi sonucunda ise Anadolu'ya sığınanları iskân etmek ve söz konusu kişilerin hayatlarını devam ettirecek şartları oluşturmak durumunda kaldı (McCarthy, 2014: 2). Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin tamamına yakını toprak kayıpları sonucunda gelenlerden oluştuğundan, göç zamanları sıkıntılı ve sorunlu dönemler oldu. Daha da önemlisi

imzalanan barış antlaşmalarının dikkate değer maddelerinden birisi de muhacirlerin iskân meselesi oldu (Dündar, 2011: 52).

Osmanlı Devleti sınırları dışından göç etmek zorunda kalan kişileri, sınırdan içeri girmelerinden hemen sonraki en yakın ve müsait bölgelere iskânını gerçekleştiriyordu. Devletin böyle bir politika izlemesindeki amacı; hem Rus ilerlemesi karşısında bir tampon bölge oluşmasını sağlamak hem de kaybedilmiş olan ve muhacirlerin göç etmek zorunda kaldıkları toprakların geri alınması durumunda göçe maruz kalmış bu insanların çok hızlı bir şekilde geri dönmelerini sağlamaktı. Söz konusu gelişmeler üzerine yoğunluğun oluşması yerli ahali ile muhacirler arasında tartışmalara ve arazi davalarına neden oldu. Bu sebeple muhacirlerin, yoğunluğun olmadığı arazilere iskânı planlandı. Böylece hem muhacirlerin refahı ve rahatı artacak hem de muhacir iskân politikasına faydası olacaktı (BOA. MV. 28/12).

Osmanlı Devleti, muhacirleri toplumun bir ferdi ve devletin bir tebaası haline getirmeyi hedefledi. Bu amaçla gelen muhacirleri askerlikten memurluğa kadar çeşitli hizmet alanlarında görevlendirdi. Gerek bir antlaşma neticesinde gerekse kaçmak suretiyle Osmanlı'ya sığınan ve Osmanlı tebaasına kabul edilen bu kişilere askerlik ve vergi hususlarında da bazı kolaylıklar sağlandı. Muhacirlerin iskân bölgelerine gönderilmelerinden işlemlerinin tamamlanmasına kadar geçen süre zarfında birtakım zorluklarla karşılaştığı görülmüyordu. Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının muhacirlerin menfaatine yönelik olduğu muhakkaktı. Fakat belirlenen politikanın hayata geçirilememesinden kaynaklanan problemler ortaya çıkabiliyordu. Devletin ve toplumun içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlar muhacirleri de olumsuz etkiliyordu (Saydam, 2010: 185-187).

Bazı muhacirler, eşkıya çeteleri ve yerli halk tarafından soyularak fırsatçıların gazabına uğradı. Ayrıca sağlanan muafiyet ve yapılan yardımları kıskanan yerli halkın tavır koymalarıyla da karşılaştı (BAO. A.}MKT. MHM. 23/60). Muhacirler; ev, arazi ve iâşe sorunlarının yanı sıra sağlık problemleriyle de mücadele etti. Zorunlu göçe maruz kalarak yabancı bir bölgeye gelmeleri muhacirlerin psikolojilerini

olumsuz etkiledi. Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirlerin miktarının beklenenin çok üstünde olması süreci daha da problemlile hale getirdi. Osmanlı'nın eksikliklere rağmen, muhacirlerin karşılaştıkları sorunları ele alması ve bunların çözümü yönündeki gayretleri dikkate değerdir. Devlet muhacirlerin yol, yevmiye, ekmek, tayinat, giyecek, yakacak gibi ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra hanelerinin inşası, kullanabilecekleri arazi ve tarımsal araç-gereç tedarikini de yaptı. Ayrıca vergi-borç affı gibi konularda kendilerine yardımcı oldu. Yine muhacir çocuklarının eğitim ihtiyaçlarını da karşılayarak çeşitli idari ve askerî okullarda eğitim almalarını sağladı.² Geçici ve daimi iskân bölgelerinde muhacirlere her alanda yapılan yardımlar sadece devlet tarafından değil, halkın büyük çoğunluğu tarafından da desteklendi. Böylece devlet tarafından yapılamayan veya yetersiz yapılan yardımların eksikliği giderildi.³

Osmanlı Devleti dört bir taraftan gelmekte olan muhacirlerin sorunlarıyla yakından ilgilendiği ve bu sorunların çözümünde zorlandığı dönemde, büyük güçlerin istek ve beklentisini hesaba katmak zorunda kaldı. Özellikle Rusya ve İngiltere, muhacirlerin iskân edileceği bölgenin belirlenmesinde etkili olmaya çalıştı.

Rusya sınıra yakın olup muhacirlerden müteşekkil bir tampon bölgenin oluşması ihtimalini göz önünde bulundurarak muhacirlerin Rus sınırından uzak bölgelere, Anadolu'nun güneyine hatta Su-

---

2 Osmanlı Devleti'nin muhacir iskânındaki hedefi yer değiştirmeye sebep olmayacak şekilde muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılayarak en kısa sürede üretime geçmelerini sağlamaktı. Ayrıca eğitim almaları, asker olmaları ve ticaret yapmaları için kolaylıklar sağlandı. Muhacirlerin yerli halk ile kaynaştırılması amaçlanarak birbirlerine üstünlük sağlamaları engellenmek istendi. Bkz. BOA. A.}MKT. MHM. 193/70; BOA. A.}MKT.MHM. 211/46; BOA. Y.A. RES. 29/27; BOA. YA. HUS. 169/30; BOA. MV. 40/22.

3 Muhacirler için valilikler ve belediyeler tarafından yardım kampanyaları düzenlendi. Bu bağlamda devlet memurlarından ve yerli ahaliden kavaim-i nakdiye bedeli, iane bileti bedeli, kurban derisi bedeli gibi isimler altında yardım toplandı. Ayrıca muhacirlere yönelik gönüllü bağışların yapıldığı da görüldü. Bkz. BOA. İ. DH. 38199; BOA. A.}MKT.MHM. 199/58; BOA. A.}MKT. MHM. 238/53; BOA. MF. MKT. 509/33.

riye bölgesine yerleştirilmesini bildiriyordu (BOA. A.İMKT. MHM. 224/80). Başta Erzurum olmak üzere serhat vilayetlere yerleştirilecek muhacirlerin sonraki zamanlarda tekrar Rusya'ya geri dönebilecekleri ihtimaline karşılık Rusya, bunların sınır bölgeleri yerine sınıra daha uzak olan bölgelere yerleştirilmelerini istiyordu. Nihayet Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 93 Harbi sonrasında konvansiyon yapıldı. Yürürlüğe giren bu konvansiyona göre Sivas'ın doğusunda kalan bölgelere muhacir yerleştirilmemesi yönünde antlaşmaya varıldı (Parliamentary Papers, 1889: 21-22). Aslında muhacirlerin yakın bölgelere iskânı daha kolay ve masrafsız olmasına rağmen Osmanlı Devleti, Rusya ile arasının bozulmasını istemediğinden, muhacirlerin sınır bölgelerine yerleştirilmesi neticesinde bahsi geçen olumsuzluklara sebebiyet vermemesi için Rusya'nın taleplerini dikkate aldı (BOA. A.İMKT. NZD. 356 /75).

İngiltere, gelişmeleri dikkate alarak ileriye dönük uzun vadeli bir politika izledi. Yunan isteği üzerine muhacirlerin Balkanlara yerleştirilmesini istemiyordu. Çünkü Balkanlarda Müslüman nüfusun artmasına sıcak bakmıyordu. İngiltere muhacirlerin bir tür askerî koloni halinde, coğrafi ve kültürel açıdan kendi anayurtlarıyla benzeyen Karadeniz sahillerinden başlayıp Erzurum'a doğru uzanan bölgeye yerleştirilmesini, gerektiği zaman muhtemel bir Rus ilerleyişi karşısında savaşmaya hazır bir kuvvet oluşturulmasını istiyordu. Ayrıca muhacirlerin uzak mevkilere dağıtılmasının Rusya'yı son derece memnun ettiğini belirterek, muhacirleri dağıtmanın ve Rus sınır bölgesi yerine Balkanlara yerleştirmenin Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına da ters düştüğünü bildiriyordu (Parliamentary Papers, 1864: 6). Fakat zamanla Ermeni meselesinin ön plana çıkmasıyla Ermeni nüfus oranının azalacağı düşüncesi, İngiltere'nin muhacir iskân siyasetini değiştirdi. Bu sebeple bölgede kısa ve uzun süreçte kendi ve Ermeni çıkarları için Berlin Antlaşması'na muhacirleri de ilgilendiren 61. maddenin konulmasını istedi.⁴ İngiltere'nin diğer bir isteği de Hindistan yolunu

4 61. madde: “*Bâb-ı Âli, ahâlisi Ermeni bulunan eyâllatta ihtiyacât-ı mahallîyenin icap ettiği ıslahâtı bilâ-te'hir icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kündlere karşı*”

kontrol altında tutmaktı. Bu amaçla İran topraklarının bir kısmını hâkimiyetinde bulundurma fikrine sahip oldu (Şaşmaz, 1999: 362). İngiltere'nin 1878-1914 yılları arasındaki politikası boğazları, Kafkasya'yı ve Ortadoğu'yu Rusya'ya karşı korumaktı. Fakat Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne yönelik düşüncesi değişmekteydi. Almanya'nın 3B (Berlin, Bosphorus, Bağdat) Demiryolu Hattı Projesi bu değişiklikte etkili oldu. İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya'nın belirlediği Kafkasya ve İran politikalarında birbirleriyle rekabet halinde olmaları Osmanlı Devleti üzerindeki baskıyı arttırdı (Çulcu, 1999: 15-16).

Açıkça görülmektedir ki Osmanlı Devleti, iskân siyasetini belirlerken iç dengeler kadar dış dengeleri de gözetmek zorunda kaldı. Ayrıca ülkelerin çıkarları zamana ve beklentilere göre değişiyordu. Örneğin İngiltere önceleri Yunan isteği üzerine muhacirlerin Rumeli'de iskân edilmelerini istemeyerek, Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu'ya iskânlarını Rusya'ya karşı bir *tampon bölge* oluşturması için tercih etmişti. Fakat Ermeni meselesinin ön plana çıkmasıyla birlikte Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu'ya muhacirlerin iskânını zaman zaman engellemeye çalıştı. Osmanlı Devleti söz konusu gelişmeler üzerine Rusya Konsolosluğu ile iltica eden muhacirler hakkında görüşme yapıp gerektiğinde bilgilendirme yapmaktaydı. Rusya'nın muhacirler üzerinde hak iddia etmemesi için gelenlerin pasaportları alınarak kendilerinden Osmanlı tebaasına geçmeleri isteniyordu. Amaç, Rusya'nın muhacirleri himaye ederek Osmanlı Devleti'ne müdahalesini önlemektir (BOA. DH. MKT. 2840/22).

Osmanlı Devleti, asayişin bozulmadan, muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve zor durumda kalmaması için iskâna yönelik çalışmalar yaptı. Muhacirlerin sevk ve iskânı ile ilgili talimatların ve raporların hazırlandığı ve dikkatli davranıldığı görülmektedir. Muhacirlerin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilgili teşkilatların kurulduğu da

---

huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüd eder ve ara sıra bu bâbda ittihâz olunacak tedâbiri, devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşarünileyhin, tedâbir-i mezkûrenin icrasına nezâret eyleyeceklerdir". Bkz. Berlin Kongresi Protokolleri'nin Tercümesidir, 1880: 271.

görülmektedir.⁵ Söz konusu mesele ile ilgili yazışmada muhacirlerin nereye iskân edileceği sorulmaktadır. Gelen muhacir kabilelerinin nereye yerleştirilmesi gerektiğine cevap aranırken daha fazla muhacirin geleceği bilgisi de verilmektedir. Yine gelenlerin ve geleceklerin perişan ve sefalet hali de dikkate alınarak gerekli çalışmaların yapılması istenmektedir (BOA. DH. MKT. 1338/10).

Osmanlı Devleti gelişmelere göre devletin bütünlüğüne yönelik politika belirledi. Kafkasya'dan kitleler halinde gelen muhacirleri, Müslüman nüfus lehine dengelemek ve bölgenin elden çıkmasını önlemek için Rumeli topraklarına yerleştirdi. Kafkasya'dan gelen muhacirlerin Anadolu'ya iskânlarına bazı dönemlerde sıcak bakılmazken söz konusu muhacirlerin Rumeli ve Balkanlara iskânı teşvik edildi. Rus ilerlemesine karşın sınır ve savunma hattı güvence altına alınmaya çalışıldı (Hacısalihoğlu, 2008: 40-41). Ayrıca muhacirleri Rumeli taraflarına iskân ederken, hudut güvenliklerinde yararları olmaları için topluca yerleştirilmeleri uygun görüldü. Anadolu'da ise güvenlik sebebiyle eşkıyalığın⁶ oluşmaması ve asayişin bozulmaması için muhacir-

5 Osmanlı Devleti muhacirlerle ilgili bir süre özel bir teşkilat kurulmasına gerek duymadı. 1839 tarihinde hazırladığı tebligat ile muhacirlerin iskânı için İstanbul'da Şehremaneti'ni ve diğer vilayetlerde ise belediyeleri sorumlu tuttu. Muhacir sayısının zamanla artması üzerine verilen görevlerin yerine getirilemediği görüldü. Bu gelişmeler üzerine 5 Ocak 1860 tarihinde Trabzon Valisi Hafız Paşa başkanlığında "Muhâcirin Komisyonu" kuruldu. 1865 tarihinde yükünün azaldığı düşüncesiyle çalışanlarının sayısı azaltılıp Meclis-i Valâ'ya bağlanan komisyon 1867'de Şurâ-yı Devlet'e ve 1875'te ise Zaptiye Nezareti'ne bağlandı. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra göç ve iskân meselesinin daha fazla ağırlık kazanması ayrı bir dairenin kurulmasını gerektirdi. Bu sebeple İstanbul'da muhacirlerle ilgilenecek "İdâre-i Umûmiye-i Muhâcirin Komisyonu" kuruldu. İlerleyen zamanda ise vilayetlerde ayrı ayrı "İskân-ı Muhâcirin Müdürlükleri" kurularak hepsi de merkezi İstanbul'da olan Umûm Müdürlüğü'ne bağlandı. 1914'de çıkan kanuna göre bu Umum Müdürlüğü'nün teşkilatı "Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umûmiyesi olarak tekrardan oluşturuldu." Bkz. Eren, 1966: 55-61; Saydam 2010: 119-120; Erkan, 1996: 98.

6 Eşkıyalık; tarihin ilk devirlerinden itibaren insanlığın birlikte yaşamak zorunda kaldığı toplumsal bir olgudur. Eşkıya kelimesi "*şaki*" kelimesinin çoğuludur. Lügatte; bahtsız, fena hareketli, habis, haylaz, haydut, yol kesen anlamlarına gelmektedir. İslam fıkıhçıları, bir kişinin veya en az üç kişinin yerleşim alanlarının

lerin dağınık yerleştirilmesi teşvik edildi. Örneğin 1878 tarihli Adana vilayetine gönderilen bir yazıda; Çerkez muhacirlerin her köye 1-2 hane olarak dağıtılması istendi. Buna rağmen muhacirlerin birbirlerine yardım edeceği düşüncesi ile köyün büyüklüğüne göre 10-15 hane olarak dağıtılmıştı. Fakat toplu yerleştirmelerin sakıncalara sebebiyet vereceği belirtilerek 1-2 hane olarak tekrardan iskân edilmeleri istendi. Dağınık yerleştirmelerine önem vererek sefalet çekmemeleri için gerekli yardımların yapılması da vurgulanarak bildirildi (BOA. DH. MKT. 1325/11). Fakat dağınık yerleştirme politikası Anadolu'nun her köşesinde uygulanmadı. Örneğin 1866 tarihli arşiv belgesinde; asayiş problemlerinin olduğu bölgelerde muhacirlerin zarar görmemeleri ve kendilerini korumaları için topluca iskân politikası uygulandığı görülmektedir (BOA. İ.DH. 546/38018). Muhacirlerin toplu olarak iskân edildikleri bölgelerin bir diğer özelliği de Urban-göçer⁷ aşiret yapısının güçlü olduğu yerlerdir. Böylece muhacirlerin saldırıya uğramamaları ve zarar görmemeleri hedeflenmiştir. Söz konusu arazi-lerdeki muhacirlerin koruması için askeri kışlalar inşa edilip görevliler tayin edilmiştir.⁸

---

inde ve dışında yaptığı hırsızlık ve soygunu eşkıyalık olarak değerlendiren. Eşkîyalığı açıklarken Osmanlı Devleti'nin kendine özgü toplumsal dinamiklerini dikkate almak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık faaliyetleri ve isyan hareketleri yoğun bir şekilde görülmektedir. Fakat bazı devletlerde görülen sosyal eşkıyalığın olup olmadığını kesin olarak belirtmek güçtür. Bkz. Develioğlu, 2006: 284; Bardakoğlu, 1995: 463-464; Uzun, 2006: 42; Hobsbawm, 1997: 11.

7 Urban (bedevi) aşiretlerini diğer aşiretlerden ayıran en önemli özellik birbirleriyle daha fazla savaş halinde olmalarıydı. Urban aşiretleri devleti meşgul eden ciddi problemler arasında yer aldı. Tarım ve ticaret faaliyetlerine zarar verdikleri görüldü. Bunların iskânı, geç kalınmış bir tedbir olmakla beraber, önemli bir adımdı. Osmanlı arşiv belgelerinde “Urban” veya “Aşâyir-i Urban” olarak geçmektedir. Yine belgelerde Urban kelimesi zaman zaman Anadolu'nun güneydoğusundaki aşiretler ile Suriye'deki aşiretleri kapsayan bir ifade olarak kullanılmış olsa da 1872 tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi'nde Şems, Tay, Şerâbi ve Bekârâ aşiretleri bu şekilde adlandırılarak diğer aşiretlerden ayrı tutulmuştur. Bkz. Salnâme-i Vilâyat-ı Diyarbekir, 1872: 186-191; BOA. İ.DH. 546/38018; BOA. DH. MHC. 23/23; BOA. DH. MHC. 25/92; BOA. ŞD. 2858/37.

8 Yukarıda belirttiği gibi muhacirlerin güvenliği ve zarar görmemeleri için çöl taraflarına ve Urban aşiretlerin etkili olduğu bölgelere topluca muhacir iskân

Bunların yanı sıra ilk dönemlerde genellikle köylere ve kırsala yerleştirilen muhacirler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası şehirlere de yerleştirildi. Muhacirlerin yerli halk ile kaynaştırılması amaçlanarak birbirlerine üstünlük sağlamaları engellenmek istendi (İpek, 1994: 229). Ayrıca muhacirler reislerinden ayrı ve dağınık yerleştirilerek devlet ve padişah otoritesi sağlanmaya çalışıldı (BOA. ŞD. 1465/33). Bununla birlikte herhangi bir probleme neden olmayan muhacirlerin toplu iskânına müsaade edilmiştir (İpek, 1991: 132).

Osmanlı Devleti muhacirleri iskân ederken kontrol altında tutmaya ve fesada karışmamalarına yönelik önlemler aldı. Bu sebeple zaman zaman etnik durumlarını da göz önüne alıyordu. Örneğin, Arnavutların İstanbul ve İzmir'e yerleşmeleri yasaklanmıştı. Amaç; yeni problemler oluşması ihtimalini ortadan kaldırarak, büyük şehirlerde yeni sorunların yaşanmasını engellemekti. Boşnak muhacirlerin yerleşiminde ise Arnavut muhacirlerde olduğu gibi yasak bölge belirtilmedi. Sadece kısa süre içinde âdet ve lisanda uyum sağlamaları istendi (Ağanoglu, 2001: 182).

Aşiret ve Eşkîya Bağlamında Değerlendirme

Aşiret; bir asıldan çıkmış, birlikte yaşayan ve birlikte konup göçen topluluk olarak tanımlanır (Şemseddin Sami, 1996: 939). Aşiretler kendi içerisinde hiyerarşisi, örfü ve kuralları olan göçebe ya da yarı göçebe yaşam tarzına sahiptir. Temel geçim kaynağı hayvancılık olan aşiretler, Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran sınırı boyunca geniş yaylaklar üzerinde sınır ihlallerine ve ticaretin aksamasına neden olmuştur. Yaylakların kullanımı konusunda diplomatik sorunların yanı sıra aşiretle-

---

politikası izlendi ve askeri kışlalar inşa edildi. 1865 sonrasında Habur, Viranşehir ve Resulayn'a görevliler tayin edildi. Örneğin Musa Giray Paşa, Viranşehir ile Resulayn'ın Kuburbaşı mevkiinde Çöl Urbanı'nın önüne set çekmek ve onları geri çevirmek amacıyla bu kışlaların inşasını tamamladı. Ayrıca Abbas Bey de Habur'da çöl muhafızı olarak kışla inşasında görev aldı. Söz konusu kışlaların inşa edilmesinin amacı eşkıyalığın engellenmesi ve muhacirlerin korunmasıydı. Bkz. BOA. İ.DH. 546/38018; BOA. A.}MKT.MHM. 762/8; BOA. ŞD. 2858/37; BOA. İ. ŞD. 21/918.

rin kendi aralarında da çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Osmanlı-Rus savaşlarının mevcut otorite boşluğunu daha da derinleştirmesi sebebiyle aşiret yapısının güçlü olduğu bölgelerdeki mücadeleler daha da arttı. II. Abdülhamid merkezîyetçi, reformcu, dengeci ve İslamcı⁹ politikalarıyla; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da merkezi otoriteyi tesis etmeyi, yeni bir sosyo-politik denge kurmayı, Ermeni örgütlerinin faaliyetlerine engel olmayı, başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yabancı devletlerin emellerine set çekmeyi amaçladı.

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altındaki her yerleşim alanında asayiş ve düzen sağlamaya yönelik politika izliyordu. Devlet, ülke dâhilinde asayişin bozuk olduğu yerlerde muhacir iskânı ile eşkıyalığın ve asayişsizliğin önünü almak istedi. Maraş'ın Andırın kazası vaktiyle eşkıyaların saldırılarına uğradığından, söz konusu arazilere yeterli sayıda muhacir iskânının faydalı olacağı düşünüldü. 1899 tarihli belgede Andırın kazasına iki üç saat mesafedeki 700-800 hanelik Ermeni Keban köyünden kaynaklı olumsuzluklar görülmekteydi. Bunların eşkıyalığı önlemek için de orada bir İslami cemiyet ve nüfus oluşturulması uygun görüldü (BOA. DH. MHC. 23/23). Osmanlı Devleti Ermenilerin hedefleri ve çalışmalarından haberdar olduğundan, ülke dâhilinde "*Ermeni fesadının*" olduğu yerlere muhacir yerleştirerek eşkıyalık ve asayişsizliğe karşı tedbir aldı. Örneğin 1892 tarihinde Dersim'de bir kısım eşkıyanın Ermeni fesatçılarla münasebette olması üzerine, bölgenin asayiş ve huzurunu temin için buraya muhacir gönderilmesi planlandı (BOA. İ. DH. 100278). Mardin Mutasarrıfı Şükrü Paşa da aynı mesele üzerine 1909 tarihinde Dersim'deki münasip arazilere el-

9 Muhacirlerin Anadolu'ya gelmek zorunda kaldığı zaman dilimi İslamcılığın etkisini gösterdiği bir dönemdir. Bu düşünceyi muhacirlerin iskânı yönüyle inceleyecek olursak Müslüman nüfusun artması istenilen bir durumdur. Örneğin 1894 tarihli arşiv belgesinde; Rusya sınırından Basra taraflarına kadar pek çok müsait arazi olduğu bildirilmektedir. Muhacir iskânı ile söz konusu arazilerde Müslüman nüfusun çoğalacağı ve askeri sınıfa takviye yapılacağı söylenmektedir. Bu yönde politika izlenmesi istenilerek muhacirlerin söz konusu arazilere iskân edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bkz. BOA. Y.A. HUS. 314/14.

lişer haneden müteşekkil iki veya üç Çerkez köyü kurulmasını istedi (BOA, Y.EE. 131/34).

Ermenilere karşı izlenen asayiş sağlama politikası aşiretlere karşı da izlendi. Osmanlı Devleti Anadolu'nun güneydoğusunda ve Suriye'deki Urban aşiretlerin "*medeni hayata intibakı*" için söz konusu arazilere muhacir yerleştirilmesini planladı. Böylelikle hem düzen ve intizam sağlanacak hem de tarımsal faaliyetler artmış olacaktı. Çöl taraflarında yaşayan ve belirlenen miktarda vergi vermeyen Kiki, Kiğı, Milli ve Dekuri gibi birçok aşiretin de bu sayede vergi vermesi planlandı. Bunların yanı sıra çeşitli ekonomik menfaatler de beklenmekteydi. Muhacir iskânı ile güvenlik sağlanacağından yer altı kaynaklarının çıkarılacağı ve ticaretin gelişeceği bildirilmektedir. Özellikle Habur Nehri ve Abdülaziz Dağı (Suriye'nin kuzeydoğusu) taraflarında fazlaca tuz, kükürt ve alçı taşının olduğu bilinmektedir (BOA. İ.DH. 546/38018). Muhacir iskânıyla çölde yaşayan ve asayişsizliğe neden olan birçok aşiretin bu sayede düzene gireceği ve aralarındaki kan davalarının da azalacağı düşünülmekteydi. Ayrıca Bağdat'a kadar inşa edilecek şimendifer güzergâhı hattına Çeçen muhacirlerin iskânının uygun olacağı bildirildi. Böylece yol hattının güvenliği konusunda da muhacirlerin yararlı olacağı düşünülmüyordu (BOA. DH. MHC. 39/2).

Osmanlı Devleti, aşiretlerin mücadeleleri ve saldırıları nedeniyle dağılan yerleşim alanlarının tekrardan imarını hedefliyordu. Çünkü aşiretlerin saldırıları ile 1899 tarihinde sadece Mardin sancağının Nusaybin kazasında 70 küsur köy zarar görerek boşalmış durumdaydı. Aznavur nahiyesi halkı ile Tay aşireti boşluk ve asayişsizlikten istifade ederek bu köylerdeki arazilere el koymuştu. Osmanlı yetkilileri, söz konusu arazilere muhacir iskân edilmesi halinde bir iki yıla kadar olumsuzlukların ortadan kalkacağı ve mevcut köylerin imar olunacağı düşüncesindeydi. Sorunların yaşandığı arazilerin tekrardan yerleşime açılması ve buralarda yeniden üretime geçilmesi için Şakir Paşa görevlendirildi. Çöl çevresi ve Habur Nehri boyunca iskâna elverişli arazi taraması yapılarak, topluca muhacir iskân olunabilecek araziler belirlendi. Buralar vaktiyle eşkıyaların saldırılarına maruz kaldığından

yeterli sayıda muhacir iskânının faydalı olacağı bildirildi (BOA. DH. MHC. 23/23). Uygun bir yönetim ve katı bir disiplinle muhacir topluluğun hizmetleri sayesinde yerleşim alanlarının Urban aşiretlerin saldırılarına karşı korunabileceği düşünüldü. Bu sebeple muhacirler, kullanışlı bir güç olarak hizmet görecekti. Bu düzenleme ile sürekli bir güvenlik sağlandığından bölgeye akın edecek olan barışçıl Müslüman ve Hristiyan yerleşimciler işlerini kesintisiz ve sakin bir şekilde yapabilecekti (Parliamentary Papers, 1877: 60).

Muhacir iskânlarıyla dağılan yerleşim alanları canlandırıldığı gibi yeni köylerin de kurulduğu bilinmektedir. Söz konusu coğrafyada iklimin sıcak olduğu ve bunun da olumsuzluğa neden olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra, bölgenin Urban ve aşiretlerden ibaret olması sebebiyle muhacirlerin mâişetlerini temin etmede sorun yaşayacağı anlaşıldığından muhacirlerin zor durumda kalacakları görüldü. Muhacir iskânıyla asayiş sağlanmak istenen coğrafyadaki Urban-göçer aşiretlerin varlığı planların gerçekleşmesine zaman zaman engel oluyordu. Bununla birlikte muhacirlerin iskânıyla asayiş ve düzen sağlama isteğine yönelik olumlu sonuçlar da alınıyordu.

Rusya'nın uyguladığı politika sebebiyle yurtlarından sürülen muhacirlerin Osmanlı ordusuna aktif katılmaları ilk dönemden itibaren görülmüyordu. Gönüllü başvurular olduğu gibi katılımın yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Rus ordusunda görev yapmış olan ve Osmanlı ordusuna geçen muhacirler eş değer bir rütbede görevlendirildi (BOA. Y. EE. 84/110). Örneğin 1857 tarihli arşiv belgesinde Rus ordusunda binbaşı rütbesiyle görev aldıktan sonra Osmanlı ordusuna geçen Çerkez Hasan Bey'e aynı unvan verildiği görülmektedir (BOA. A.MKT. NZD. 211/57). Muhacirler Osmanlı ordusunun gayri nizamî askerî işgücü için kaynak oluşturdu. 93 Harbi'nde çok sayıda erkek muhacir, *asâkir-i muavine* adı altında gönüllü asker olarak görev aldı. Muhacirler orduya teorik anlamda *gönüllü* olarak katılmasına rağmen pratikte Osmanlı Devleti bunu destekliyor hatta teşvik ediyordu. Gerçekte gönüllü ile zorunlu olmanın arasındaki çizgi çok inceydi. Muhacirlerin gönüllü olarak katılımı sosyal ve siyasi süreci hızlandırdığı gibi devlet

nezdinde statülerini de artırdı. Söz konusu davranışlar muhacirlerin sadakatini göstermesi bakımından etkili oldu (Beşikçi, 2015: 117-118). Osmanlı ordusundaki gayrinizamî güç, göç hareketi sonucunda muhacir nüfusun oranını orduda artırdı. Muhacirler arasında disiplinsiz, yağmacı tavır ve davranışlara rastlanılsa da hem Tuna hem de Kafkasya cephesinde özellikle süvari olarak muhacirler önemli hizmetler görmüşlerdir (Uyar & Erickson, 2009: 200-202). Söz konusu durum muhacirlerin Osmanlı toplumu ile kaynaşmasını ve Osmanlı'ya olan bağlılığını güçlendirdi (Wirtschaftler, 2013: 404).

Osmanlı Devleti muhacirler vasıtasıyla iç güvenliğe yönelik politika da belirledi. Merkeze uzak, coğrafyasının zorlu ve aşiret yapısının güçlü olduğu bölgelerde etkili askerlik şubesinin kurulmasında zorluk çekiliyordu. Doğu Anadolu'da da etkili askerî idari birim kurulmasında güçlükler yaşandığı görülüyordu (Beşikçi, 2013: 550-551). Osmanlı Devleti arazi yapısını ve sosyo-kültürel özelliklerini bildiklerinden kendi coğrafyasından kişileri jandarma olarak görevlendirebiliyordu. Akrabalarına yakın bölgede görev yapmalarının moral açısından da yararlı olacağı düşünülüyordu. XIX. yüzyılda bu gibi esnek ve pragmatik yaklaşımlar Osmanlı Devleti'nin çağdaşları olan diğer devletlerde de görülüyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Çerkez ve Çeçen muhacirler, Osmanlı coğrafyasındaki birçok vilayette kolluk kuvveti olarak görevlendirildi. Örneğin 1879 yılında Jandarma Kanunu'nun tekrardan düzenlenmesinden sonra 1904 yılında Bitlis'te yaklaşık 250 Çerkez, jandarma ve subay olarak kayıt yaptırdı. Doğu illerinde üç katmanlı bir güvenlik sistemi vardı. Bunlar; düzenli askerî birlikler, aşiretlerden oluşturulan Hamidiye Alayları¹⁰ ve jandarma olarak da Çeçen ve Çerkez muhacirlerdi (Özbek, 2008: 56-61).

---

10 Hamidiye Alayları'nın kuruluş amacı, Doğu Anadolu'da merkezi otoriteyi sağlama, aşiretlerin askerî gücünden faydalanma, Osmanlı ordusunun gücü ve sayısını artırma, Ermeni faaliyetlerini engellenme, devleti yabancı tehditlerden koruma ve saldırılara karşı mücadele etme olarak açıklanabilir. Bunların yanı sıra kurulduğu coğrafyayı modernleştirme, koruma ve yeni sadakat kimliği oluşturma amacı da vardır. Bkz. Kodaman, 2010: 392-395.

Güvenlik kuşağı oluşturulduktan sonra asayişsizliğe tedbir almak amacıyla problem çıkaran aşiretlere karşı muhacirlerden kolluk kuvveti olarak görevlendirmeler yapıldı. Muhacirler asayişin sağlanması amacıyla iskân edildikleri mahallerde zaptiye olarak görevlendirildi. Zor sancağındaki problemler sebebiyle Çeçen kabilesinden 200 nefer geçici seyyare taburuna alındı. Gelişen olaylara göre, Arap eşkıyasına karşı emniyet sağlamak için 50 kadar Çeçen atlısının geçici olarak istihdamı gerektiğinden bu yönde çalışma yapıldı. Hama ve Selamiye mevkilerinde yeteri kadar asker bulunmuyordu. Arap aşiretlerin vergilerini vermemeleri ve eşkıyalığa başvurmaları üzerine muhacirlerden yararlanılarak problemler aşiretlere karşı askeri tedbirler alındı (BOA. İ.ŞD. 35/1765).

Görüldüğü üzere sorun çıkaran Arap eşkıyasının engellenmesi ve vergilerin düzenli toplanması için Çeçen muhacirlerden askeri kolluk gücü olarak yararlanılıyordu. Diğer bir örnekte; Mardin'e iskân edilen Çeçen ve Karapapak muhacirlerinden bazen şikâyet olsa da söz konusu sancakta fenalıkları ve sorunları ortadan kaldırmak için faydalı olabilecekleri bildiriliyordu (BOA. DH. MKT. 1617/38). 1889 tarihinde Şemmar Aşireti'nin çevre aşiretlerde gasp ettiği hayvanları ve paraları geri almak amacı ile hazırlanacak askerî kuvvette hizmet etmek için bir bölük Çeçen ve Karapapak muhacirinin jandarma kıyafeti ile geçici olarak istihdam edilmesi isteniyordu (BOA. DH. MKT. 1624/124). Konu ile ilgili diğer bir yazıda ise, Diyarbakır vilayetince, yağmalanmış malların geri alınması amacıyla çöl taraflarına gönderilen askerlerin görevlerini mükemmel şekilde tamamlayıp söz konusu gasp mallarını da alarak geri dönmek üzere oldukları, böylece Çeçen ve Karapapak muhacirlerinden asker tahririne ihtiyaç kalmadığı belirtiliyordu (BOA. DH. MKT. 1655/53). Her ne kadar buradaki muhacirler Şemmar Aşireti ile bir mücadeleye girmeseler de gerektiğinde görevlendirilebilecekleri ortaya çıkmaktadır. Yine Resulayn'daki ¹¹meskûn muhacirlerden, 100 kadar kişinin asayişini sağlama-

11 Resulayn, XIX. yüzyılda Diyarbakır'a bağlı bir kazadır. Söz konusu kaza zaman zaman Halep vilayetine de bağlanmıştır. Günümüzde Suriye Devleti sınırları

ları için süvari askeri olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Resulayn'daki Zabitan-ı Seyyare Taburundan Çeçen Bölük Zabiti Zübeyir Ağa'nın kendi akrabalarından 25 kişiyi zaptiye olarak yazdırdığı görülüyordu (BOA. ŞD. 2148/26). İlerleyen zamanlarda da Resulayn Çeçenlerinden süvari bölüklerine kayıtların olduğu, bunlara da silah ve elbise temin edildiği görülmektedir (BOA. DH. EUM. EMN. 112/22).

Muhacirlerden bazılarının kolluk kuvveti olarak hizmet ettikten sonra emekli oldukları anlaşılmaktadır. Çeçen muhacirlerinden Mardin'de misafir jandarma mülazımlığından emekli Aradelî Süleyman Efendi'nin, asayiş problemleri ile alakalı merkeze telgraf göndererek emeklilik sonrasında da asayiş çalışmalarına devam ettiği görülmektedir (BOA. ŞD. 1500/12).

Osmanlı Devleti'nin muhacirlerden kolluk kuvveti olanlar arasından yararlı ve başarılı olanları ödüllendirdiği görülmektedir. Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa'ya ilhak eden Şemmar Aşireti'nin Amo Fırkası'ndan bazı kişilerin Şerabi Aşireti'nden gasp ettiği deve ve sığırların geri alınmasında hizmetleri olan Resulayn Meclisi Azası'ndan Ahmet Ağa ile Çeçen muhacirlerinin ileri gelenlerinden Arslan Bey'in dördüncü dereceden mecidi nişanı ile taltifleri istendi (BOA. DH. TMIK.M. 149/14). Ahmet Ağa ve Çeçen Arslan Bey, suçluların takibinde gayretleri görüldüğünden dördüncü mecidiye rütbesi verilerek taltiflerine karar verildi (BOA. DH.MKT. 846/38). Yine, Zor sancağının Resulayn kazası sakinlerinden ve Çeçen kabilesi ümerasından Arazi Bey, Dördüncü Orduyu Hümayun Dairesinde bulunarak muharebe esnasında ayağına kurşun isabet etmesi nedeniyle parmağından

---

içinde ve Ceylanpınar ilçemizin karşısında yer alır. 1860-1872 yılları arasında söz konusu kazaya yaklaşık 20.000 Çeçen ve Çerkez muhacir yerleştirilmiştir. Fakat bu muhacir nüfusunun veba ve açlık gibi nedenlerin yanı sıra diğer gruplarla yaşadıkları mücadelelerin sonucunda azaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca iklimsel sorunlar ve geri dönüşler de sayılarının azalmasında fazlaca etkili olmuştur. Muhacirlerin sayıları zamanla 14.000'e ve 1880'de de 500 aileye kadar düşmüştür. Bkz. BOA. İ.ŞD. 21/896; Parliamentary Papers, 1879: 48; Parliamentary Papers, 1881; 261.

yaralanmıştır. Aynı şekilde Arazi Bey'in de mükâfatlandırılmasına karar verildi (BOA. SD.2215/49). Yine; Resulayn'daki Çeçen muhacirlerden Abdi Bey'in, Cubur ve Şemr Aşiretlerinin Şerabi Aşireti'nden gasp ettiği hayvanları geri alınarak sahiplerine verilmesinde hizmeti geçtiği için iftihar madalyası ile taltif edilmesi teklif edildi (BOA. DH. MKT. 1030/36). Ayrıca Malatya Jandarma Taburunda görevli Çeçen Ahmet Çavuş'a hizmetleri karşısında beşinci rütbeden nişan beratı verildi (BOA. DH. MKT. 1858/65).

Muhacirlerin asker ve kolluk gücü olarak 1860'lardan itibaren görev aldığı anlaşılmaktadır. Anadolu'nun güneydoğusu ve Suriye topraklarına iskân edilen muhacirlerin çoğunlukla zaptiye kuvveti olarak görev aldığı ve Osmanlı ordusuna katkı yaptığı görülmüyordu (Parliamentary Papers, 1881: 261). Buna rağmen muhacirlerin Osmanlı ordusuna olumsuz özellikleri de yansiyordu. Çeşitli iletişimsel kopukluklar ve kültürel meseleler sorunlara yol açabiliyordu. Bunların yanı sıra kabile kültürünün hüküm sürmesi sebebiyle kendilerine göre hareket ettiklerinden uyum sorunları da yaşanıyordu. Osmanlı Devleti asayişin bozuk olduğu coğrafyalarda muhacirlere sorumluluk verdi ve muhacir iskânıyla Urban-göçer aşiretlerden kaynaklı eşkıyalık problemlerinin önlenmesini hedefledi. Buna rağmen bazı muhacirlerin tam aksine hareket ederek, yol geçişlerinde ve köy çevrelerinde soygunculuk yapıp halkın canına, malına ve mülküne zarar verdikleri görülmektedir.¹²

12 Muhacirlerin yerleştirilmesinde ortaya çıkan aksaklıklar ve problemler bazı muhacirleri kanun dışı durumlara yönlendirdi. Zira yerleştirilemeyen veya yerleştirildikleri bölgelerde tutunamayan muhacirler, hayatlarını idame için hırsızlık ve eşkıyalık gibi yollara başvurabiliyordu. Bunların yanı sıra devletin muhacirlere yönelik yaptığı yardımlara ve sağladığı imkânlarla rağmen hırsızlık ve eşkıyalığı alışkanlık hâline getirenler de vardı. Muhacirlerden bazılarının hayvan, para ve eşya hırsızlığına karıştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca devlet malına zarar verdikleri de olmuştur. Muhacirlerin karıştığı köy ve kervan baskınlarında yaralama ve ölümle sonuçlanan suçlar ortaya çıkabilmiştir. Muhacirlerin aşiretlerle yaşadığı sorunlarda her iki taraf da zarar görmüştür. Söz konusu sorunların çözümü için sürgün metodunun uygulanmasının ve hapis cezalarının verilmesinin yanı sıra problemlere hızlı müdahale edilmesi için idari yapıda değişikliğe gidildiği de görülmüştür. Bkz. BOA. DH.MKT. 1547/15; BOA.

II. Abdülhamid Dönemi'nde, Anadolu'nun doğusundaki aşiretlerden askeri teşkilat olarak Hamidiye Alayları kuruldu. Muhacirlerin Hamidiye Alayları'nda görev almak istediği görülüyordu. Muhacirler, Doğu Anadolu'da o dönemde oluşturulan Hamidiye Alayları'na Kürtlerin ve bedevilerin yanında Kafkasyalılara görev verilmemesine hayıflanmaktaydı. Osmanlı Devlet görevlileri Çerkez ve Çeçenlerin iyi ata binmesi sebebiyle, Süvari Alayları'na kayıt yaptırmalarını istemektedir. Çünkü süvarilikte ilerlemiş olduklarından Hamidiye Alayları'na kayıtlarının uygun olmayacağı belirtilmektedir. Buna karşılık muhacirlerden biri yazdığı mektupta; "*Hâsıl-ı kelâm cümle kavmimize 'ayıptır ki Kürtler ile Urbânın nâ'il oldukları imtiyâza nâ'il olmayalım.*" diyerek Hamidiye Alayları'nda görev almaları gerektiğini bildirmektedir. Muhacirler, Kürtler ve bedeviler kaymakam, kolağası ve mülazım gibi rütbelere ulaşırken muhacirlerin de bu görevlerde bulunmasını istemektedir. Özellikle Kürtlere ve Urban aşiretlere göre sadıklık, yiğitlik, cesaret ve askeri yetenekte daha başarılı olduklarını vurgulamaktadır. Bu nedenle Hamidiye Alayları içinde yer almadığında sorun yaşayacaklarını ve yerli ahalden baskı görebileceklerini belirtmektedir. Ayrıca kendilerinin Hamidiye Alayları'na alınmasının hem devlet hem de muhacirler açısından faydalı olacağını bildirmektedir. Bununla birlikte muhacirler, merkezi otorite etkisinin az olduğu topraklarda güç faktörünün kalabalık nüfuzlu yerel grupların lehine dönebileceğinden endişe duymaktadır. Osmanlı Devleti'nin muhacirleri çeşitli askerî hizmetlerde görevlendirmiş olmasına rağmen muhacirlerin Hamidiye Alayları'nda yer almasına sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır (BOA. Y.PRK. AZJ. 23/80).

Sonuç

Osmanlı Devleti merkezi denetlemeye önem verdiği için, nüfus ve nüfusa bağlı gelişmeleri yakından takip ederek gerektiğinde müda-

---

İ.DH. 581/40454; BOA. DH.TMIK. M. 121/37; BOA. DH.MKT. 1853/35; BOA. DH.MKT. 1903/12; BOA. Y.MTV. 170/118.

haleci bir politika izliyordu. Devlet, muhacirlerin iskânında nüfusun üretime geçmesini, bunların kendi kendine yetmesini ve bu sürecin de hızlı olmasını amaçlıyordu. Bununla birlikte muhacirler için hazırlıkların yapılmasını, yeni kaynakların oluşturulmasını ve zor durumda bulunan muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasını da hedefliyordu. Ayrıca merkezîyetçi, reformcu ve İslamcı politikalarıyla yaşanan problemleri engellemeye çalışıyordu. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin zaman zaman hedefine ulaşamadığı görülmektedir.

Rusya ve İngiltere gibi büyük güçler, muhacirlerin iskân edileceği bölgenin belirlenmesinde etkili olmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti iskân siyasetini belirlerken iç dengeler kadar dış dengeleri de dikkate almak durumundaydı. Devlet muhacirlerin sadakatlerine güvendiğinden önemli geçiş yollarına ve asayişin bozuk olduğu bölgelere muhacir iskânını hedefledi. Osmanlı Devleti'nin söz konusu bölgelerdeki Urban-göçer aşiretlerin ve Ermenilerin asayişini bozan faaliyetlerini engellemeye ve neden oldukları asayişsizliğin önünü almaya yönelik muhacir iskân politikasını uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca muhacirlerin iskânıyla Urban aşiretlerin medeni hayata intibak edeceği beklentisi vardır. Muhacir iskânının, ticaret yollarının güvenliğini sağlayacağı gibi yer altı kaynaklarının çıkarılmasına da katkı yapacağı düşünüldü. Vergi vermeyen ve asayişini bozan Urban aşiretlerinin düzene girmesi amacıyla bölgede bir güvenlik kuşağının oluşması planlandı.

Osmanlı Devleti muhacirleri toplumun bir ferdi ve devletin bir tebaası haline getirmeyi amaçladı. Bunun için gelen muhacirlere askerlikten memurluğa kadar çeşitli hizmet alanlarında kolaylık sağladı. Muhacirlerin iskânı ile güvenlik kuşağı oluşturulduktan sonra asayişsizliğe tedbir almak amacıyla problem çıkaran aşiretlere karşı muhacirlerden kolluk kuvveti olarak görevlendirmeler yapıldı. Söz konusu görevlendirmelerde başarılı olan muhacirler ödüllendirdi. Devlet, iç ve dış güvenliğinin sağlanmasında muhacirlerin faydasını görmesine rağmen zaman zaman da bazı muhacirlerin neden olduğu eşkıyalık faaliyetleriyle uğraşmak durumunda kaldı.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Meclis-i Vükelâ Mazbatası

MV. 28/12 1305 C. 16/29 Şubat 1888; BOA. MV. 40/22 1306 C. 12/13 Şubat 1889.

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası, Şûra-yı Devlet

ŞD. 345/1 1310 Za. 18/3 Haziran 1893; ŞD. 1465/33 1312 M. 05/9 Temmuz 1894; ŞD. 1500/12 1335 C. 25/18 Nisan 1917; ŞD. 2148/26 1303 R. 01/7 Ocak 1886; ŞD. 2215/49 1296 Ca. 05/27 Nisan 1879; ŞD. 2213/48 1290 C. 20/15 Ağustos 1873; ŞD. 2858/37 1288 Z. 19/29 Şubat 1872.

Dâhiliye Emniyet Şubesi

DH.EUM. EMN. 112/22 1332 M. 29/28 Aralık 1913.

Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi

DH.MKT. 1313/48 1287 L. 27/20 Ocak 1871; DH.MKT. 846/38 1322 S. 13/29 Nisan 1904; DH.MKT. 1030/36 1323 L. 10/8 Aralık 1905; DH. MKT. 1325/11 1295 Za. 9/4 Kasım 1878; DH.MKT. 1338/10 1298 Z. 17/10 Kasım 1881; DH.MKT. 1547/15 1306 M. 19/25 Eylül 1888; DH.MKT. 1617/38 1306 Ş. 17/18 Nisan 1889; DH.MKT. 1624/124 1306 N. 25/25 Mayıs 1889; DH.MKT. 1655/53 1307 M. 14/10 Eylül 1889; DH.MKT. 1858/65 1309 M. 7/3 Eylül 1889; DH.MKT. 2840/22 1327 Ca. 23/12 Haziran 1909; DH.MKT. 1853/35 1308 Z. 21/28 Temmuz 1891; DH.MKT. 1903/12 1309 Ca. 17/19 Aralık 1891.

Dâhiliye Nezâreti, Muhacirîn Riyâseti (Komisyonu)

DH.MHC. 23/23 1317 Ş. 5/9 Aralık 1899; DH. MHC. 25/92 1317 Z. 4/6 Mart 1900; DH.MHC. 39/2 1319 M. 1/20 Nisan 1901.

Dâhiliye, Tesri'-i Muâmelât ve Islahât Komisyonu

DH.TMIK. M. 121/37 1319 Z. 27/6 Nisan 1902; DH.TMIK.M. 149/14 1321 R. 29/25 Temmuz 1903.

İrade, Dâhiliye

İ.DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1866; İ.DH. 581/40454 1285 C. 10/28 Eylül 1868; İ. DH. 100278 1309 L. 10/8 Mayıs 1892; İ. DH. 38199 1282 Z. 29/15 Mayıs 1866.

İrade, Şûrâ-yı Devlet

İ.ŞD. 21/896 1288 R 13/2 Temmuz 1871; İ. ŞD. 21/918 1288 C. 5/22 Ağustos 1871; İ.ŞD. 35/1765 1294 B. 25/5 Ağustos 1877.

Maârif Nezâreti

MF.MKT. 509/33 1318 S. 21/20 Haziran 1900.

Sadâret Mektûbî Kalemi, Mühime Kalemi (Odası)

A.}MKT.MHM. 193/70 1277 S. 14/1 Eylül 1860; A.}MKT.MHM. 211/46 1277 Ra. 22/8 Ekim 1860; A.}MKT.MHM. 23/60 1278 S. 11/18 Ağustos 1861; A.}MKT.MHM. 199/58 1277 R. 26/11 Kasım 1860; A.}MKT.MHM. 224/80 1277 Z. 28/ 7 Temmuz 1861; A.}MKT.MHM. 238/53 1278 Ş. 13/13 Şubat 1862; A.}MKT.MHM. 762/8 1283 Ra. 04/16 Ağustos 1866.

Sadâret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir

A.}MKT.NZD. 356 /75 1277 Z. 21/30 Haziran 1861; A.}MKT.NZD. 381/55 1278 Ca. 25/28 Kasım 1861, A.}MKT.NZD. 384/80 1278 C. 11/14 Aralık 1861; A.}MKT.NZD. 402/42 1278 Ş. 22/22 Şubat 1862.

Sadâret Mektûbî Kalemi, Umûm Vilâyet

A.}MKT.UM. 66/6 1278 Za 19/18 Mayıs 1862

Yıldız, Esas Evrâkı

Y. EE. 84/110 1294 Z. 29/4 Ocak 1878; Y.EE. 131/34 1327 R. 6/27 Nisan 1909.

Yıldız, Mütenevvi Maruzât Evrâkı

Y.MTV. 170/118 1315 B. 23/18 Aralık 1897.

Yıldız, Perâkende Evrâkı Arzuhâl ve Jurnaller

Y.PRK.AZJ. 23/80 1310 B 19/6 Şubat 1893.

Yıldız, Sadâret Husûsî Maruzât Evrâkı

Y. A. HUS. 169/30 1299 S. 3/25 Aralık 1881; Y.A. HUS. 314/14 1312 C. 2/1 Aralık 1894.

Yıldız, Sadâret Resmî Maruzât Evrâkı

Y.A. RES. 29/27 1302 C. 28/14 Nisan 1885.

Yayınlanmış Vesikalar

Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesidir (1880), İstanbul Matbâa-i Âmire.

Papers Respecting the Settlement of Circassian Emigrants in Turkey (1864), Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address.

Salname-i Vilâyat-ı Diyarbekir (1872), Vilâyat Matbâası, Diyarbekir.

Turkey No:1 (1889), Correspondence respecting the condition of the populations in Asiatic Turkey: 1888-89, Presented to the both House of Parliament by Command of Her Majesty.

Turkey No: 6 (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty.

Turkey No: 10 (1879). Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty.

Turkey No: 16 (1877). Reports by Her Majesty's Diplomatik and Consular Agents in Turkey Respecting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75, Presented to the of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ağanoğlu, H. Y. (2001), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

Bardakoğlu, A. (1995), "Eşkıya", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XI, s. 463-466.

Beşikçi, M. (2013), "Mobilizing Military Labor in the Age of Total War: Ottoman Conscription Before and During the Great War", *Fighting for a Living: A Comparative Study of Military Labour 1500-2000*, Ed. Erik-Jan Zürcher, Amsterdam University Press, Amsterdam, s. 547-580.

Beşikçi, M. (2015), Başıbozuk Savaşçıdan 'Makbul' Tebaaya: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Çerkez Muhacirler, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 23, s. 85-123.

- Çulcu, M. (1999), “*Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış, Tarihden Geleceğe Türk Alman İlişkileri*”, Haz: Erhan Yarar, Ankara, s. 1-39.
- Develioğlu, F. (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dündar, F. (2011), İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erder, S. (2015), İstanbul Bir Kervansaray (Mı?), Göç Yazıları (Der. Nesrin Uçarlar), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Eren, A. C. (1966), *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, ilk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul.
- Erkan, S. (1996), *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon.
- Hacısalihoğlu, M. (2008), *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler (İslimye Sancağı'nda 1875'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler)*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Halaçoğlu, Y. (1998), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Hobsbawm, E. J. (1997), *EşkİYalar* (Çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgül), Agora Yayınevi, İstanbul.
- İpek, N. (1991), “Kafkaslar'dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 6/1, Samsun, 97-134.
- İpek, N. (1994), *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karpat, K. H. (1995), “Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu* (Der. Sabahattin Şen), Bağlam Yayıncılık, Ankara.
- Karpat, K. H. (2013), *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler* (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. H. (1972), “The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908” *International Journal of Middle East Studies*, Vol. III, No. III, Cambridge University Press, s. 243-281.

- Kasaba, R. (2002), *Bir Konargöçer İmparatorluk (Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Siğirmacılar)* (Çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Kodaman, B. (2010), The Hamidiye Light Cavalry Regiments: Abdülhamid II and the Eastern Anatolian Tribes, *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Ed. M. Hakan. Yavuz ve Peter Sluglett, The University of Utah Press, Salt Lake City, p. 382-426.
- McCarthy, J. (1998), *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çev. Bige Umar, İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- Mccarty, J. (2014), *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)* (Çev. Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Orhonlu, C. (1987), *(Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı)* Eren Yayınları, İstanbul 1987.
- Özbek, N. (2008) “*Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th-Century Ottoman Empire (1876-1908)*”, Cambridge University Press, International Journal of Middle East Studies, Vol. 40, No. 1, s. 56-61.
- Özer, İ. (2004), *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Saydam, A. (2010), *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Şaşmaz, M. (1999), “*Imigration and Settlement of Circassians In The Ottoman Empire On British Documens, 1857–1864*”, S.IX, *OTAM*, Ankara, s. 331-366.
- Şemseddin Sami (1996), *Kâmus-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2014), *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Uyar, M. & Edward J. E. (2009), *A Military History of the Ottomans from Osman to Atatürk*, Praeger Security International, Santa Barbara, California.
- Uzun, E. (2006) “*Osmanlı Örneklemini Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış*”, *TSA*, S. III, s. 32-45
- Wirtschafter, E. K. (2013), “*Military Service and the Russian Social Order 1649-1861*”, *Fighting for a Living A Comparative History of Military La-*

Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)

bour 1500-2000, Ed. Erik-Jan Zürcher , Amsterdam University Press, Amsterdam.

Yediyıldız, B. (1999), “Osmanlı Toplumunu”. *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. II., Feza Yayıncılık, İstanbul.